

KATARZYNA WASZYŃSKA, MONIKA ZIELONA-JENEK

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

ZJAWISKO SEKSUALIZACJI JAKO WYZWANIE DLA WSPÓŁCZESNEJ EDUKACJI

ABSTRACT. Waszyńska Katarzyna, Zielona-Jenek Monika, *Zjawisko seksualizacji jako wyzwanie dla współczesnej edukacji* [Sexualization as a Challenge for Contemporary Education]. *Studia Edukacyjne* nr 39, 2016, Poznań 2016, pp. 351-375. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-3088-5. ISSN 1233-6688. DOI: 10.14746/se.2016.38.20

Sexualization is a term that has been appearing frequently in debates in Poland in recent years. This term is used in discussions about the changes in social sexual norm, protection of the rights and freedom of the individual and the threat of sexual violence. At the same time, sexualization is a parallel area of interest for people who study human sexuality, its conditioning and changes. The aim of this article is to outline the consequences of sexualization for educational practices.

Key words: sexualization, educational practices, human sexuality

Wprowadzenie

Seksualizacja to pojęcie w ostatnich latach w Polsce często pojawiające się w debatach publicznych. Termin ten używany jest w rozważaniach dotyczących przemian obyczajowości seksualnej, ochrony praw i wolności jednostki oraz zagrożenia przemocą seksualną. Toczące się dyskusje korespondują zresztą z podobnymi rozważaniami prowadzonymi także w innych

krajach naszego kręgu kulturowego¹. Zjawisku seksualizacji poświęcane są w Polsce działania instytucjonalne i inicjatywy obywatelskie, takie jak organizowanie konferencji popularyzujących wiedzę o tym fenomenie społecznym, zakładanie poświęconych mu witryn internetowych, podejmowanie działań zapobiegających jego szkodliwemu wpływowi². Równolegle seksualizacja stanowi także obszar zainteresowania osób naukowo zajmujących się ludzką seksualnością, jej uwarunkowaniami i przemianami. Zainteresowanie to odzwierciedla się w publikacji przekładów ważnych prac światowych dotyczących zagadnienia³, a także przygotowywaniu opracowań na jego temat przez rodzimych autorów⁴. Analiza publikacji naukowych poświęconych problematyce seksualizacji pozwala wnioskować, że wiele z nich dotyczy obszarów zbliżonych do tych, jakie podejmowane są w dyskusjach publicznych. Są to m.in. kwestie odnoszące się do istoty zjawiska, jego wpływu na rozwój seksualny, ryzyka jakie niesie dla jednostek i relacji społecznych, a także roli edukacji i wychowania w przeciwdziałaniu jego negatywnemu wpływowi. Choć wydaje się, że zjawisko seksualizacji zostało szeroko opisane w literaturze przedmiotu, wciąż jednak stawiane są na jego temat ważne, wręcz podstawowe pytania. Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie na nie uwagi, a także zarysowanie, jakie konsekwencje niosą one dla praktyki edukacyjnej.

---

¹ R. Bailey, *Letting children be children – report of an independent review of the commercialisation and sexualisation of childhood*, London 2011; L. Papadopoulos, *Sexualization of Young People Review*, London 2010.

² Do przykładów tego rodzaju działań należą: organizacja konferencji „Odebrana niewinność – seksualizacja kobiet i dziewcząt w mediach i reklamie – przyczyny, skutki, możliwe scenariusze” przez Stowarzyszenie Twoja Sprawa 19 marca 2013 roku w Sejmie RP, przeprowadzanie analiz prawnych (Sewerynik, 2015), monitoring zjawiska i podejmowanie interwencji w obszarze własnych kompetencji instytucji (NASK, 2014) oraz stowarzyszeń, np. Komisji Etyki Reklamy Związku Stowarzyszeń Rada Reklamy (Drozdowski, 2013).

³ B. McNair, *Seks, demokratyzacja pożądania i media, czyli kultura obnażania*, przekł. Ewa Klekot, Warszawa 2004; American Psychological Association. Raport na temat seksualizacji dziewcząt, [w:] *Odebrana niewinność. O seksualizacji kobiet i dziewcząt we współczesnej kulturze. Raporty*, red. Stowarzyszenie Twoja Sprawa, Warszawa 2010/2013, s. 11-61; R. Bailey, *Pozwólmmy dzieciom być dziećmi. Niezależny raport na temat komercjalizacji i seksualizacji dzieciństwa*, [w:] *Odebrana niewinność*, s. 63-108.

⁴ M. Bieńko, *Seksualizacja dzieciństwa w kulturze popularnej*, [w:] *Wychowanie seksualne, czyli skąd się bierze bocian? O wpływie rodziny, rówieśników, szkoły i mediów na rozwój i funkcjonowanie seksualne dzieci i młodzieży*, red. E. Dziadosz, Kraków 2013, s. 95-106; P. Trojanowska, *Seksualizacja dzieci i młodzieży – przyczyny, przejawy, konsekwencje i propozycje przeciwdziałania*, „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 2014, 13(2), s. 55-78; A. Drosik, *Rozebrać się, by wygrać, czyli seksualizacja kampanii wyborczej*, [w:] *Antynomie polityczności. Artykuły, eseje i szkice dedykowane Profesor Barbarze Goli*, red. L. Rubisz, K. Minkner, Opole 2013, s. 211-217; K. Stadnik, A. Wójtewicz, *Anielice czy diablice? Dziewczęta w sponach seksualizacji i agresji w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2009.

O społecznym wymiarze seksualności i rozwoju seksualnego

Rozważania dotyczące istoty zjawiska seksualizacji oraz jego znaczenia dla funkcjonowania jednostki oraz grup społecznych należy rozpatrywać w szerszym – wieloaspektowym kontekście. Dominujące współcześnie teoretyczne modele opisujące seksualność człowieka opierają się na założeniach o jej holizmie i obecności w ciągu całego życia. Seksualność uznawana jest za taki aspekt kondycji ludzkiej, który pozostaje w ścisłym związku z wieloma obszarami funkcjonowania człowieka, jego fizycznością (cielesnością), emocjonalnością, intelektem, duchowością oraz relacjami społecznymi. Podkreśla się, że zarówno rozwój seksualny, jak i zdrowie seksualne podlegają wzajemnym, czyli dwukierunkowym wpływom z wymienianymi sferami⁵. Seksualność opisywana jest jako „aspekt kondycji ludzkiej”, co oznacza, że nie jest traktowana jako odrębna sfera, rządząca się specyficznymi prawami. Jest to raczej szczególny pryzmat płci i jej znaczenia dla doświadczania siebie, ekspresji oraz budowania relacji z innymi ludźmi.

Z powyższym powiązane jest drugie założenie, o zmienności seksualności w cyklu życia człowieka. Zdrowa seksualność opisywana jest jako efekt dynamicznej równowagi między wyzwaniami stawianymi przed jednostką w tym obszarze oraz posiadanymi przez nią zasobami, zatem jako obszar podlegający zmianom w poszczególnych momentach życia jednostki⁶. Zmienność seksualności obejmuje także długofalowe, kierunkowe przemiany, widoczne w analizach z perspektywy cyklu życia i związane z procesami rozwojowymi.

Wśród determinant funkcjonowania seksualnego człowieka istotne miejsce zajmują oddziaływania społeczne. Seksualność jest obszarem, który podlega silnym społecznym regulacjom, zarówno w warstwie symbolicznej – przez nadawanie znaczeń i wartościowanie odzwierciedlone w języku i rytuałach, jak i w warstwie normatywnej – przez szczegółowe regulowanie zachowań: okazywania zainteresowania, eksplorowania, uczestniczenia w relacjach⁷. W radykalnym, konstruktywistycznym ujęciu tego wpływu „żaden czynnik biologiczny nie znajduje swego wyrazu w zachowaniu jed-

⁵ R. Blonna, J. Levitan, *Healthy Sexuality*, Brooks 2005; A. Chodecka, M. Zielona-Jenek, *Jestem dziewczynką – jestem chłopcem. Wspieranie rozwoju seksualnego dzieci*, Gdańsk 2010.

⁶ R. Blonna, J. Levitan, *Healthy Sexuality*.

⁷ M. Foucault, *Historii seksualności*, Warszawa 1995; A. Giddens, *Przemiany intymności: seksualność, miłość i erotyzm we współczesnych społeczeństwach*, Warszawa 2006; J. Terry, *An American Obsession. Science, Medicine, and Homosexuality in Modern Society*, Chicago 1999; por. także J. Lewinson, *Słownik seksualizmów polskich*, Warszawa 1999.

nostki bez pośrednictwa warstwy społeczno-obyczajowej”⁸. Abstrahując w tym miejscu od szczegółowych rozważań dotyczących natury wpływu społecznego na seksualność, stwierdzić można, że zarówno całościowy proces jej kształtowania, jak i pojedyncze seksualne zachowania i doświadczenia jednostki podlegają oddziaływaniom społecznym.

Seksualność kształtuje się poprzez interakcje interpersonalne, w których osoba rozważa i nadaje znaczenie doświadczeniom seksualnym zebranym w innych sytuacjach (kontakty przyjacielskie, rodzicielskie, w których jednostka dzieli się swoimi przeżyciami, szuka porad), a także uczestnicząc w erotycznych relacjach intymnych – realizując funkcję seksualną. Seksualność podlega także oddziaływaniom szerszego otoczenia: uczestnicząc w interakcjach z grupami (rówieśniczymi, zawodowymi, religijnymi, lokalnymi społecznościami), jednostka doświadcza odniesień do własnej płci i seksualności, np. presji normatywnych (aprobaty lub dezaprobaty grupy wobec własnych zachowań), wsparcia w sytuacjach postrzeganych przez jednostkę lub grupę jako trudne (okazywanie zainteresowania, pomoc instrumentalna), wymagań wiązanych ze społecznie określonymi rolami⁹.

O zróżnicowaniu i szerokim zakresie oddziaływań środowiskowych przekonywał w klasycznych pracach dotyczących ekologii rozwoju Urie Bronfenbrenner. Wskazywał on, że człowiek od samego urodzenia

znajduje się w środowisku wytworzonym przez kulturę, żyje wśród ludzi przez nią ukształtowanych, wśród przedmiotów będących wytworami ludzi i stworzonych przez nich instytucji, podlega oddziaływaniu wzorów, wzorców i norm obowiązujących w danym społeczeństwie i reprezentujących określone wartości¹⁰.

Podkreślał także, że oddziaływania środowiskowe obejmują złożony układ wzajemnie powiązanych systemów różnego szczebla – od mikro- po makrosystemy kulturowe. Opiswane przez Bronfenbrennera tezy wydają się przydatne w rozważaniach na temat społecznych uwarunkowań seksualności człowieka. Podlega ona bowiem oddziaływaniom interpersonalnym, w których konkretna jednostka bezpośrednio uczestniczy, ale także wpływom szerszych systemów społecznych, w których jest na co dzień zanurzona i które tworzą kontekst jej funkcjonowania. Seksualność podlega oddziaływaniom instytucji regulujących stosunki zawodowe, edukację, opiekę społeczną i zdrowotną, prawodawstwu rodzinnemu i karnemu, wreszcie wpływom

⁸ E.O. Laumann, J.H. Gagnon, 1995, za: J. Bancroft, *Seksualność człowieka*, Wrocław 2013, s. 12; por także J.H. Gagnon, *The interpretation of desire. Essays in the Study of Sexuality*, Chicago 2004.

⁹ R. Blonna, J. Levitan, *Healthy Sexuality*.

¹⁰ Za: M. Przetacznik-Gierowska, M. Tyszkowa, *Psychologia rozwoju człowieka*, Warszawa 2000, s. 93.

kultury masowej, w tym mediów. Ten szeroki zakres oddziaływań społecznych na seksualność jednostki opisywany jest nie tylko w pracach naukowych, ale również zauważany w dokumentach publicznych. Na przykład, w dokumentach Światowej Organizacji Zdrowia odnaleźć można odniesienia wskazujące, że zdrowie seksualne zależy od realizacji praw człowieka, że podlega silnym wpływom norm rodzajowych, ról społecznych, oczekiwań i mechanizmów władzy, a także iż powinno być rozumiane w szczegółowych społecznych, ekonomicznych i politycznych kontekstach¹¹.

O seksualizacji na tle rozważań o społecznych determinantach seksualności

Zjawiskiem seksualizacji w omawianym w niniejszym artykule kontekście zaczęto się interesować pod koniec XX wieku¹². Publikowane od tego czasu prace obejmują analizy o różnym zakresie ogólności i najczęściej podejmują tematy seksualizacji kultury jako takiej (głównie – kultury zachodniej), wizerunku dzieci (m.in. w kontekście transgresji dorosłość – dzieciństwo) oraz dziewcząt i kobiet. Wydaje się zatem, że zjawisko seksualizacji można analizować wielopoziomowo, podejmując jednocześnie rozważania dotyczące oddziaływania na siebie poszczególnych poziomów: zjawisk kulturowych, społecznych i indywidualnych.

Nadanie szerszego znaczenia pojęciu seksualizacji i żywe nim zainteresowanie w ostatnich kilkunastu latach można interpretować jako efekt określonego kontekstu społeczno-kulturowego. Ważnymi jego aspektami są: zdefiniowanie i przypisanie wysokiej wartości zdrowiu seksualnemu indy-

---

¹¹ WHO *Key conceptual elements of sexual health*, 2006, http://www.who.int/reproductivehealth/topics/sexual_health/en/ [dostęp: 23.05.2015].

¹² W starszej literaturze pojęcie seksualizacji pojawiało się głównie przy omawianiu problematyki seksualnego wykorzystania dziecka. Używane było, po pierwsze, do opisu nieetycznych zachowań dziecka, będących konsekwencją wykorzystania. Pod pojęciem „seksualizacja zachowania” rozumiano prezentowanie przez dziecko/nastolatka nadmiernego zainteresowania, zaabsorbowania bodźcami o charakterze seksualnym lub wprowadzenie treści seksualnych do innych obszarów aktywności, np. zabaw, okazywania bliskości i czułości, agresji i rywalizacji (por. metaanaliza Kendall-Tackett, Williams, Finkelhor, 1993, przegląd badań zawarty w pracach W. Friedricha np. opublikowanej po polsku w 2002 roku pracy: *Bezpośrednie skutki wykorzystania seksualnego dziecka*). Po drugie, pojęcie seksualizacji używane było w kontekście nieadekwatnego włączania interakcji seksualnych do relacji między dziećmi i dorosłymi (pojęcie „traumatycznej seksualizacji” jako urazowego oddziaływania sprawcy wykorzystania seksualnego na dziecko w modelu Finkelhora, Browne, 1986; seksualizacja zachowań opiekuńczych jako element interakcji dziecko-rodzic w opisie wiktyimizujących środowisk rodzinnych u M. Brassard, 1987).

widualnej jednostki wraz z zagwarantowaniem jej praw do swobody realizacji i rozwoju seksualnego w cyklu całego życia¹³, wpływy ruchu feministycznego (szczególnie pojawienia się tzw. trzeciej fali feminizmu¹⁴), zmian ról płciowych oraz zwiększenie widoczności kobiet w życiu społecznym, w tym w dyskursie o kobiecej seksualności, działania na rzecz skutoczniejszego ograniczania przemocy seksualnej, aktywnego zaangażowania ruchów tzw. społeczeństwa obywatelskiego krajów o ustabilizowanym systemie demokratycznym. I jak definiowanie seksualności jako takiej, zdrowia i prawidłowego rozwoju seksualnego odbywa się zawsze w określonym kontekście kulturowo-społecznym, również efektem tego kontekstu jest wskazywanie obszarów pozanormatywnych. Współczesne konceptualizacje pojęć opisujących seksualność, zdrowie i granice normy pozwoliły na zbudowanie nowego, rozszerzonego rozumienia pojęcia seksualizacji.

Dokonując przeglądu sposobów definiowania terminu seksualizacja w literaturze, zauważyć można obszary uzgodnione i podlegające wciąż polemikom. Wydaje się, że najwięcej spójności pojawia się w obszarze definiowania seksualizacji kultury. Na przykład, Brian McNair dokonując analizy mediów wskazał na trzy jej przejawy:

- kulturę obnażania - zawierającą elementy ekshibicjonizmu i voyeryzmu (zatarcie granicy między prywatnością a sferą publiczną);

- demokratyzację pożądania (powszechną dostępność zróżnicowanych środków i treści seksualnych uwzględniających także potrzeby mniejszości seksualnych);

- "porn chic" - przenikanie treści pornograficznych do sfery kultury popularnej¹⁵.

W odniesieniu do opisanych kierunków zmian kultury (szczególnie ostatniego jej przejawu) w literaturze używa się też pojęcia „*pornification*”, rozumianego jako nasycenie społeczeństwa lub określonych aspektów jego funkcjonowania wizerunkami, językiem i postawami kojarzonymi z pornografią¹⁶.

Definicje pojęcia seksualizacji odnoszące się do osób lub grup osób (najczęściej: dzieci, dziewcząt, kobiet) wydają się dużo mniej w literaturze uzgodnione, zawierają większą liczbę rozbieżności i sprzeczności, a zatem także obszarów, wokół których toczą się polemiki. Do najczęściej przywo-

¹³ Program Działania Konferencji na rzecz Ludności i Rozwoju, 1994, Platforma Działania IV Światowej Konferencji w sprawach Kobiet, 1995, WAS, 2002, WHO, 2006.

¹⁴ Por. A. McRobbie, *The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change*, London 2009.

¹⁵ B. McNair, *Seks, demokratyzacja pożądania i media*.

¹⁶ Por. S. Paasonen, K. Nikunen, L. Saarenmaa, *Pornification: sex and sexuality in media culture*, Berg 2007.

ływanych definicji seksualizacji należy propozycja Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego z 2007 roku, według której „seksualizacja ma miejsce wtedy, gdy:

- wartość osoby wynika tylko z jej atrakcyjności seksualnej lub zachowania, do tego stopnia, że wyklucza inne cechy;
- osoba jest dopasowywana do normy, według której atrakcyjność fizyczna (wąsko zdefiniowana) oznacza bycie seksownym;
- osoba jest uprzedmiotowiona pod względem seksualnym, czyli staje się dla innych raczej przedmiotem seksualnego wykorzystania niż osobą zdolną do podejmowania niezależnych działań i decyzji;
- seksualność jest narzucona osobie w niewłaściwy sposób.

Każdy z tych czterech elementów jest przejawem seksualizacji, ale nie muszą one występować jednocześnie¹⁷. Choć przywołana definicja doczekała się szerokiej krytyki, wciąż stanowi ważny punkt odniesienia w analizach zjawiska seksualizacji nie doczekawszy się ujęć w większym stopniu zaakceptowanych¹⁸.

Dokonując przeglądu dyskusji toczących się wokół pojęcia seksualizacji, rozważanej na poziomie jednostkowym (w odniesieniu do funkcjonowania osoby lub grupy osób), wskazać można kilka obszarów polemik. Należą do nich kwestie rozumienia istoty zjawiska, jego granic i relacji do innych pojęć, a także perspektywy przyjmowanej przy jego opisie.

1. Istota zjawiska seksualizacji: jednorodny fenomen – zróżnicowane procesy

Autorzy dokonujący analiz zagadnienia seksualizacji zwracają uwagę na złożoność i, wspomnianą także w niniejszym artykule, wielopoziomowość zjawiska. Opisują bowiem jego przejawy w doświadczeniach jednostek, relacjach interpersonalnych, narzędziach i instytucjach kultury. Ponadto, wskazują na wzajemne oddziaływanie wymienionych poziomów: Rosalind Gill podaje na przykład, że konsekwencje seksualizacji dla funkcjonowania osób i relacji społecznych mogą być zróżnicowane ze względu na nadawanie temu zjawisku różnego społecznego znaczenia, m.in. w kategoriach zagrożenia lub wartości¹⁹. Wielopoziomowość i kontekstualna złożoność zjawiska seksualizacji uzasadnia z jednej strony definiowanie go jako grupy zróżnicowanych procesów o różnym poziomie ogólności. Jednocześnie, umieszczanie pod tym pojęciem tak różnorodnych zjawisk (intrapSYchicz-

¹⁷ APA Task Force on the Sexualization of Girls, 2007/2010, polskie wydanie: Stowarzyszenie Twoja Sprawa, 2013, s. 12.

¹⁸ Por. Commissioner for Children and Young People, *Literature review: The sexualisation of children*, Western Australia 2012.

¹⁹ R. Gill, *The Sexualisation of Culture?* s. 483-498.

nych, indywidualnych i społecznych) powoduje każdorazowo konieczność precyzowania znaczenia, w jakim jest ono używane.

2. Relacja pojęć: seksualizacja – zdrowa seksualność

Pojęcie seksualizacji używane jest do opisu zjawiska ocenianego jako niepożądane i odmienne od zdrowej, normatywnej seksualności. W opisach zdrowej seksualności, polaryzowanej wręcz z seksualizacją, odnaleźć można jednak pewne braki precyzji lub niekonsekwencję. Na przykład, szczegółowe analizy sposobu używania pojęcia seksualizacja prowadzą do identyfikacji wyrażanego nie wprost założenia o nieobecności seksualności w okresie dzieciństwa, odzwierciedlanego w używaniu takich określeń, jak „dziecięca niewinność”, „seksualizacja jako utrata dzieciństwa”, czy „przedwczesna seksualizacja dzieci”²⁰. W innych pracach odnaleźć można odniesienia do zdrowia seksualnego definiowanego w kategoriach wybranych, diadycznych form realizacji seksualnej. Obydwa wskazane przykłady pozostają niespójne ze współczesnym definiowaniem pojęcia zdrowia seksualnego²¹. Powyższe prowadzi do wniosku o potrzebie definicyjnego dopracowania relacji rozważanych w tym miejscu pojęć: określenia tego, jak rozumiana jest istota społecznego wpływu na kształtowanie seksualności jednostki oraz kiedy ma on charakter zdrowy, normatywny, kiedy zaś – niepożądany.

3. Relacja pojęć: seksualizacja – uprzedmiotowienie

Polemikę z utożsamianiem tych terminów, m.in. w definicji APA, podjęły Kari Lerum i Shari L. Dworkin, argumentując, iż są to odrębne pojęcia mające inne zakresy znaczeniowe, które mogą się spotkać w obszarze „seksualnego uprzedmiotowienia”²². Autorki kwestionują przy tym założenie o jednoznacznie negatywnym wydźwięku pojęcia *sexual objectification*, wskazując na jego dużo większą złożoność. Z jednej strony uprzedmiotowienie jednostki związane być może ze stosowaniem wobec niej przymusu i przemocy, pomijaniem jej zgody i woli jako przynależnej podmiotowi nie zaś przedmiotowi. Z drugiej, przyjęcie przez jednostkę pozycji „obiekta seksualnego” podlegać może decyzjom i autokreacji wraz z czerpaniem doświadczeń wpływu, sprawstwa i przyjemności, szczególnie w kontekście

---

²⁰ R. Bailey, *Letting children be children*; tegoż, *Pozwólmy dzieciom być dziećmi*. Niezależny raport na temat komercjalizacji i seksualizacji dzieciństwa, [w:] *Odebrana niewinność*, s. 63-108.

²¹ Por. dyskusja z definicją APA u R. Gill, *The Sexualisation of Culture?*; M.J. Kehily, *Contextualising the sexualisation of girls debate: innocence, experience and young female sexuality*, *Gender and Education*, 2012, 24, 3, s. 255-268.

²² K. Lerum, S.L. Dworkin, *“Bad Girls Rule”*: *An Interdisciplinary Feminist Commentary on the Report of the APA Task Force on the Sexualization of Girls*, *Journal of Sex Research*, 2009, 46, 4, s. 250-263.

seksualnego pożądania²³. Relacja między tymi pojęciami wydaje się także wymagać definicyjnego dopracowania.

4. Perspektywa opisu zagadnienia: ogląd dziecka – ogląd dorosłego

Uznawanie określonych treści za seksualizujące dokonywane jest zwykle przez osoby dorosłe. Uniwersalność tej perspektywy, określonej przez Kirrilly Thompson jako „dorosło-centriczna” (*adult-centric*)²⁴ została zakwestionowana m.in. na podstawie badania nad odbiorem seksualnych przekazów medialnych i ich wpływem na dzieci i młodzież, innym niż wyjściowo zakładały to osoby dorosłe²⁵. Tego rodzaju wnioski empiryczne uruchomiły analizy oparte na zadeklarowaniu odmiennego założenia: dotyczącego możliwości krytycznego przetwarzania treści seksualnych przez dzieci. Jednak, jak wskazuje R. Gill²⁶, otwartą kwestią jest, w jakim zakresie można uznać dzieci za refleksyjnych odbiorców przekazów kulturowych i czy prowadzone z tej perspektywy analizy nie są ograniczone tą samą, „dorosło-centriczną” wizją. Badania tego obszaru wskazują na potrzebę uważności w konstrukcji modelu wpływu seksualnych/seksualizujących przekazów kulturowych na jednostkę. Model ten powinien uwzględniać zarówno aktywny odbiór przekazów przez odbiorców (wraz z ich de- i rekonstruowa-

---

²³ Wydaje się, że kwestia ta przybiera jeszcze wyraźniejszą formę, kiedy rozważać ją w języku polskim. Słowo *objectification* tłumaczone na język polski jako uprzedmiotowienie, pochodzi od wyrazu *object*. To zaś ma w języku angielskim złożone znaczenie i tłumaczone jest jako przedmiot, ale też obiekt, cel. Określenie człowieka mianem przedmiotu czy nadanie mu takiej pozycji – uprzedmiotowienie, ma wydźwięk pejoratywny, uruchamia też skojarzenia z dychotomią przedmiot-podmiot (ten, który w odróżnieniu od przedmiotu ma wolę, świadomość, jest zdolny do samostanowienia – cechy w naszej kulturze pozytywnie wartościowane). Jednocześnie w języku polskim funkcjonują takie pojęcia, jak obiekt seksualny/obiekt pożądania, które wydają się mieć nieco inne znaczenie – bodźca który wywołuje pożądanie i pragnienie realizacji seksualnej. Określenia te nie uruchamiają tak wyraźnie negatywnych reakcji emocjonalnych i pozwalają na wprowadzenie rozważań o przyjmowaniu przez jednostkę w sposób celowy takiej pozycji w relacji z drugą osobą – stawania się dla niej bodźcem seksualnej reakcji, obiektem pożądania. W języku polskim brakuje czasownika, który mógłby opisać takie działanie, opisanie znaczenie pojęcia *objectification*. W prowadzonych w tym miejscu analizach sytuacja ta ma określone konsekwencje: może utrudniać budowanie trafnych przykładów prac anglojęzycznych z tego zakresu (por. polski przekład raportu APA, 2013, gdzie konsekwentnie *objectification* tłumaczone jest jako „uprzedmiotowienie”), a także, wtórnie, zawężyć prowadzone na ten temat dyskusje.

²⁴ K. Thompson, *Because looks can be deceiving: media alarm and the sexualisation of childhood – do we know what we mean?* Journal of Gender Studies, 2010, 19, 4, s. 395-400.

²⁵ Np. D. Buckingham i in., *Sexualised goods aimed at children: a report to the Scottish Parliament Equal Opportunities Committee*, Scottish Parliament Equal Opportunities Committee, Edinburgh, UK 2010.

²⁶ R. Gill, *The Sexualisation of Culture?* Social and Personality Psychology Compass, 2012, 6, 7, s. 483-498.

niem, przetwarzaniem), jak i znaczenie procesów rozwojowych jednostki dla tego odbioru²⁷.

5. Perspektywa opisu zagadnienia: zagrożenie – emancypacja

Rozważania dotyczące seksualizacji odbywają się równolegle w dwóch rodzajach dyskursów akademickich. Pierwszy analizuje zmiany kultury związane z rekonstruowaniem granic publiczne-prywatne, sprawowaniem władzy, demokratyzacją i przyzwoleniem na autokreację seksualną, w innych warunkach podlegającą reglamentacjom ze strony sprawujących władzę nad osobami im podporządkowanymi²⁸. W tym dyskursie seksualizacja dziewcząt i kobiet jest rozważana jako odzwierciedlenie odzyskiwania siły tych, które zdobyły na powrót możliwość rozporządzania własną seksualnością, także w sposób publiczny²⁹. W drugim typie dyskursu seksualizacja jest określana jako nowa forma sprawowania władzy przez używanie dziewczęcego i kobiecego ciała jako narzędzia oraz forma sprawowania kontroli nad kobietami przez budowanie ścisłych wymagań atrakcyjności fizycznej w formie podporządkowanej funkcjom utylitarnym – zdolności do efektywnego budzenia męskiego pożądania³⁰. W dyskursie tym seksualizację rozważa się jako formę seksualnej przemocy wobec dziewcząt i kobiet lub element kontekstu sprzyjającego zaistnieniu tejże przemocy³¹. Sinikka Aapola, Marnina Gonick i Anita Harris opisują obecność obu tych dyskursów w polaryzowanych przez nie metaforach „dziewcząt, które mogą działać” (*can-do girls*) i „dziewcząt w sytuacji ryzyka” (*girls-at-risk*)³². Wskazuje się, że w publikacjach akademickich widoczna jest przewaga dyskursu drugiego rodzaju, co wydaje się dotyczyć także sytuacji w Polsce.

Dokonując podsumowania tez dotyczących sposobu rozumienia pojęcia seksualizacji odnoszonego do jednostki można stwierdzić, że na najbardziej podstawowym poziomie jest ona definiowana jako „czynienie z czegoś sek-

---

²⁷ S. Jackson, T. Vares, 'Too many bad role models for us girls': *Girls, female pop celebrities and 'sexualization'*, *Sexualities*, 2015, 18, s. 480-498.

²⁸ A. Giddens, *Przemiany intymności: seksualność, miłość i erotyzm*; B. McNair, *Porno? Chic!: how pornography changed the world*.

²⁹ R. Gill, *The Sexualisation of Culture?*; K. Lerum, S.L. Dworkin, "Bad Girls Rule": *An Interdisciplinary Feminist Commentary*; B. McNair, *Porno? Chic!: how pornography changed the world*.

³⁰ A. McRobbie, *The Aftermath of Feminism*.

³¹ M. Coy, M. Garner, *Definitions, discourses and dilemmas*; por. także pojęcie sprzyjającego kontekstu jako konstelacji społecznych pozycji, przekazów i dyskursów normalizujących określone praktyki, tu – w relacjach między osobami obu płci; L. Kelly, *A conducive context: Trafficking of persons in central Asia*, [w:] *Human trafficking*, red. M. Lee, Cullompton 2007, s. 73-91.

³² S. Aapola, M. Gonick, A. Harris, *Young Femininity: Girlhood, Power and Social Change*, Hampshire UK 2005.

sualnego”³³, a więc nadawanie komuś/czemuś seksualnego znaczenia. W podobnym duchu o seksualizacji w polskiej literaturze pisze Kokoszka, zauważając, że zjawisko polega na obdarzaniu obiektów lub ich funkcji seksualnym znaczeniem, którego wcześniej nie miały lub miały w mniejszym stopniu³⁴. Powyższe podstawowe znaczenie pojawia się jako powtarzalny element w rozważaniach definicyjnych różnych autorów.

Na użytek prowadzonych dalej analiz dotyczących uwzględniania zjawiska seksualizacji w edukacji oraz wychowaniu dzieci i młodzieży przyjęto określony sposób rozumienia zagadnienia. Jako punkt wyjścia użyto wskazane podstawowe znaczenie pojęcia – czynienie z czegoś seksualnego. Oparto się również na dodatkowych założeniach, niezbędnych do dookreślenia w świetle analizy rozbieżności definicyjnych. Założenia te dotyczą istoty rozwoju seksualnego i jego determinant i są to: holistyczny model seksualności osadzony w perspektywie psychologii *life-span* oraz ekologiczny model rozwoju. Pozostając przy ugruntowanej tradycji umieszczania zjawiska seksualizacji w obszarze niekorzystnych wpływów społecznych, proponujemy, aby przez seksualizację rozumieć nieadekwatne społecznie i kulturowo nadawanie znaczenia seksualnego bodźcom, osobom, sytuacjom, które w danej kulturze takiego znaczenia nie mają albo ich znaczenie jest bardziej złożone (seksualizacja polega w tym przypadku na przydawaniu nadmiernej uwagi jednemu ze znaczeń – seksualnemu).

Każda grupa społeczna określa, jakie bodźce, zachowania i sytuacje mają seksualne znaczenie – są one odzwierciedlane w kulturowych skryptach seksualnych. Członkowie grupy społecznej odwołują się do nich budując seksualne interakcje, prezentując własną atrakcyjność i potwierdzając zainteresowanie drugą osobą. Socjalizacja seksualna w danej grupie społecznej polega na nabywaniu wiedzy, jakim sygnałom i sytuacjom nadawane jest kulturowo znaczenie seksualne oraz nabywanie umiejętności posługiwania się nimi do budowania interakcji seksualnych w obrębie jej grupy społecznej³⁵. Seksualizacja zaś jest procesem, w którym seksualne znaczenia nadawane są bodźcom, które takiego znaczenia nie miały w danej kulturze w ogóle (np. odzież dziecięca), które mają złożone znaczenia (w tym seksualne), jednak temu wskazanemu nadawana jest tak duża waga, że inne schodzą na plan dalszy, stają się mniej lub nieistotne (postać kobieca jako

³³ C. Smith, F. Attwood, *Lamenting sexualization: research, rhetoric and the story of young people's 'sexualization' in the UK Home Office review*, *Sex Education*, 2011, 11, 3 327-337.

³⁴ A. Kokoszka, *Zaburzenia nerwicowe – postępowanie w ogólnej praktyce lekarskiej*, wyd. II, Kraków 2004.

³⁵ W. Simon, J. Gagnon, *Psychosexual Development*, *Society*, 1998, 35, 2, s. 60-68.

bodziec pobudzający seksualnie, z pominięciem innych właściwości kobiety – osoby).

Niekorzystny wpływ seksualizacji wynika przede wszystkim z konsekwencji, jakie niesie w obszarze interakcji w obrębie grup społecznych: jednostce, która spotyka się z seksualizowanymi treściami przynosić może dezorientację w odczytywaniu społecznych znaczeń bodźców i sygnałów, nieporozumienia w odczytywaniu intencji drugiej osoby oraz nieadekwatność budowania własnych komunikatów. Seksualizacja niesie konieczność szerszego i częstszeo odnoszenia się do seksualnych znaczeń i zawężenie aktywności w innych sferach własnych doświadczeń oraz wymiany z innymi (nadmierne zaabsorbowanie tematyką seksualną, wycofanie z innych sfer aktywności, np. fizycznej, poznawczej, emocjonalnej, społecznej). Seksualizacja przynosić może także zamieszanie w relacjach społecznych, np. pod postacią torowania drogi dla zachowań seksualnych w formach nieakceptowanych z ważnych dla grupy powodów (przekraczanie norm obyczajowych i prawnych stojących na straży istotnych dla grupy wartości, np. ochrony osób we wczesnych etapach rozwoju).

Jako istotne należy w tym miejscu także wskazać, że zjawiskiem równie niekorzystnym, jak zdefiniowana powyżej seksualizacja, jest opisana przez Beisert³⁶ sytuacja przeciwna – odmowa rozpoznania i nadania znaczeń seksualnych bodźcom i sytuacjom, którym w danej kulturze takie znaczenie można nadać. Jako przykład przytoczyć można wskazaną przez autorkę odmowę możliwości nadawania seksualnego znaczenia zainteresowaniom lub zachowaniom dzieci i młodzieży i ich interpretowanie wyłącznie w pozaseksualnych kategoriach („to tylko ciekawość”).

O seksualizacji w kontekście edukacji i wychowania

Dostrzeżenie w zjawisku seksualizacji zagrożenia dla prawidłowego rozwoju psychoseksualnego dzieci i młodzieży spowodowało liczne i aktywne działania osób sprawujących role opiekunów, nauczycieli i wychowawców na rzecz ograniczenia i przeciwdziałania jego negatywnym skutkom. Wspomniana na wstępie aktywność organizacji pozarządowych oraz instytucji w Polsce ma taki właśnie charakter.

Ze względu na zbieżność obszarów zainteresowania, postulaty dotyczące zjawiska seksualizacji są analizowane w odniesieniu do praktyk z zakresu

---

³⁶ M. Beisert, *Seksualność dziecka w perspektywie współczesnej. Kierunki i treść przemian*, Poznań 2013.

edukacji seksualnej. Wśród rozważań dotyczących charakteru zależności tych dwóch typów oddziaływań opiekunów i wychowawców daje się zauważyć spolaryzowane stanowiska. Przedstawiciele pierwszego z nich twierdzą, że nasilenie zjawiska seksualizacji i jego negatywnych skutków związane jest z niskim poziomem edukacji seksualnej i szerokim zakresem tabu seksualnego, które utrudniają przekazywanie wiedzy o seksualności dzieciom i młodzieży w adekwatnej formie oraz utrudniają komunikację między dorosłymi a dziećmi w domach rodzinnych i szkołach³⁷. W efekcie, dzieci i młodzież mają poszukiwać informacji na ważne dla nich rozwojowo tematy w źródłach łatwo dostępnych, np. w środkach masowego przekazu (media, Internet), gdzie spotykając się z treściami seksualizującymi, stają się bardziej podatni na ich negatywny wpływ. Przedstawiciele tego stanowiska wskazują, iż sposobem przeciwdziałania zjawisku seksualizacji jest dostarczanie młodym ludziom rzetelnej wiedzy o ich seksualności, rozwoju psychoseksualnym, zdrowiu, a także, poprzez rozmowy i dyskusję, budowanie świadomości i odpowiedzialności za dokonywane wybory i własne życie seksualne. Opisana argumentacja wiązana jest z postulatami dotyczącymi potrzeby holistycznej edukacji seksualnej prowadzonej od wczesnych etapów rozwojowych, w środowiskach rodzinnych, instytucjach edukacyjnych i służbie zdrowia, we współpracy opiekunów dzieci i specjalistów zajmujących się zdrowiem seksualnym³⁸.

Z drugiej strony, w rozważaniach dotyczących relacji edukacji seksualnej i zjawiska seksualizacji zauważyć można też odmienne stanowisko, zgodnie z którym sama edukacja seksualna stanowić może formę seksualizacji. Dotyczyć ma to przede wszystkim edukacji podejmowanej wobec młodszych dzieci lub w formie uznającej możliwość podejmowania przez młodych ludzi określonych form aktywności seksualnej. Argumentacja ta pozostaje ściśle związana z dyskusją prowadzoną wokół typów edukacji seksualnej i ich efektów, wraz z wyraźnym pozytywnym wartościowaniem edukacji abstynencyjnej³⁹. Innym rodzajom edukacji seksualnej (typu B i C) zarzucane

---

³⁷ Raporty i badania na temat stanu edukacji seksualnej w Polsce na przestrzeni lat: M. Trawińska, *Wychowanie prorodzinne i seksualne w szkole polskiej*, Streszczenie raportu (Mały Raport 1994/1995), [w:] *Zagadnienia prorodzinnej edukacji seksuologicznej i profilaktyki HIV/AIDS*, red. J. Rzepka, Katowice 1994, Raport Ponton, 2009, 2011- <http://www.ponton.org/pl/raporty>

³⁸ Standardy Edukacji Seksualnej w Europie. Podstawowe zalecenia dla decydentów oraz specjalistów zajmujących się edukacją oraz zdrowiem.

³⁹ Edukacja seksualna typu A - abstynencyjna promuje powstrzymanie się od aktywności seksualnej do czasu zawarcia związku małżeńskiego jako jedyną pożądaną opcję dla młodych ludzi. Edukacja typu B - biologiczna, skoncentrowana jest na przekazywaniu wiedzy o anatomii i funkcjonowaniu reprodukcyjnym człowieka, bez włączania w nauczanie treści dotyczących wartości i norm. Edukacja seksualna typu C - *comprehensive*, łączy elementy po-

jest przedwczesne wprowadzanie wiedzy dotyczącej seksualności oraz podawanie treści normalizujących zachowania patologiczne. Na tej drodze dochodzić ma do seksualizowania dzieci i młodzieży, a także tworzenia kontekstu sprzyjającego ich seksualnemu wykorzystywaniu. Argumentację tego rodzaju odnaleźć można przede wszystkim w dyskusjach i wypowiedziach o charakterze publicystycznym, nie w opracowaniach naukowych. Niejednokrotnie jednak te publicystyczne wypowiedzi wspierane są autorytetem nauki, czy to w formie powoływania się na literaturę naukową lub badania czy przez wskazywanie na pozycję naukową osoby wypowiadającej się⁴⁰. Ze względu na zasięg i powtarzalność tego rodzaju argumentacji w dyskusjach publicznych, warta jest ona włączenia do prowadzonych w tym miejscu analiz, bowiem może odzwierciedlać społeczne postrzeganie opisywanych zagadnień. Stanowiąc zaś obszar polemiki, może się przyczynić do lepszego, bardziej precyzyjnego wypracowania propozycji rozumienia zjawiska i jego granic, a także uzasadnionych możliwości i celowości działania.

Ponieważ seksualizacja wydaje się zjawiskiem złożonym i wciąż wymagającym pracy nad jego użyteczną konceptualizacją, co zasygnalizowano w przedstawionym wcześniej opisie dyskusji definicyjnych, podejmowanie działań edukacyjnych i wychowawczych w tym obszarze wymaga tym bardziej wielowątkowej refleksji. W pierwszej kolejności obejmować ona powinna rozważenie i jasną deklarację przyjętych rozwiązań co do zagadnień dyskusyjnych: relacji pomiędzy pojęciami seksualizacji i zdrowia seksualnego, rozumienia istoty społeczno-kulturowych uwarunkowań seksualności oraz charakteru tego wpływu, np. odnośnie zakresu kształtowania jednostki przez grupę, a także zakresu aktywnej rekonstrukcji tego wpływu przez jednostkę. To ostatnie zagadnienie związane jest z przyjęciem określonego założenia dotyczącego reaktywnego lub aktywnego udziału jednostki w procesach własnej zmiany i rozwoju odbywającego się w kontekście społecznym⁴¹.

---

dejęć A i B. Ten typ edukacji wskazując abstynencję seksualną jako najskuteczniejszą metodę unikania ryzyka zarażenia się chorobami przenoszonymi drogą płciową i nieplanowanego rodzielstwa, wprowadza również wiedzę o prezerwatywach i środkach antykoncepcyjnych jako metodach redukcji tego ryzyka; zakłada również naukę umiejętności interpersonalnych i komunikacyjnych oraz dyskusje na temat wartości, celów i możliwości podejmowania zachowań seksualnych.

⁴⁰ Argumentację tego rodzaju odnaleźć można m.in. na polskich portalach internetowych: <http://www.stop-seksualizacji.pl>, <http://stopdeprawacji.pl>, jest ona także elementem dyskursu w czasie prezentacji na sympozjach organizowanych przez Polskie Stowarzyszenie Nauczycieli i Wychowawców, Polskie Stowarzyszenie Obrońców Życia Człowieka pod tytułem „Edukacja seksualna, ale jaka?” (np. 12.05.2012 w Krakowie, 27.10.2012 w Warszawie, 12.10.2013 w Bielsku-Białej).

⁴¹ Por. A.I. Brzezińska, *Jak myślimy o rozwoju człowieka?* [w:] *Portrety psychologiczne człowieka*, red. A.I. Brzezińska, Gdańsk 2005, s. 5-19.

Cele interwencji edukacyjnych i wychowawczych w odniesieniu do zjawiska seksualizacji

Przyjęcie określonych rozwiązań definiujących zagadnienie seksualizacji i jego relacje do obszarów pokrewnych stanowi podstawę określania celów działań dotyczących zjawiska, także tych podejmowanych bezpośrednio wobec dzieci i młodzieży. Koncentrując się na analizie sytuacji rozwoju jednostki, założyć można, że działania wychowawców i nauczycieli budowane są wokół dwóch celów: kreowania środowiska wychowawczego sprzyjającego rozwojowi jednostki oraz wspierania jej w nabywaniu umiejętności radzenia sobie w środowisku społecznym, w którym funkcjonuje. Nawiązując do przyjętej na użytek niniejszego opracowania definicji, pierwszym celem działania byłoby zatem ograniczenie sytuacji nieadekwatnego społecznie nadawania seksualnego znaczenia bodźcom, osobom i zachowaniom w otoczeniu wychowanków (działania ograniczające występowanie zjawiska) lub dekonstruowanie tego rodzaju seksualizujących przekazów, jak: krytyczne odnoszenie się do nich, podważanie ich jednoznaczności, komentowanie sytuacji, w których tego rodzaju nieadekwatne nadawanie seksualnego znaczenia ma miejsce (działania ograniczające siłę i prawdopodobieństwo wystąpienia negatywnych konsekwencji zjawiska). Drugim celem działania byłoby zaś wspieranie rozwoju dzieci i młodzieży w budowaniu ich umiejętności odnoszenia się do zjawiska seksualizacji: rozumienia go i jego potencjalnych konsekwencji, dokonywania świadomych i celowych wyborów dotyczących zjawiska we własnym życiu, a także we własnym otoczeniu. Ten ostatni cel działania jest związany z włączaniem młodych ludzi w aktywne działania na rzecz budowy otaczającej ich rzeczywistości – także społeczno-kulturowej.

Określenie w powyższy sposób celów interwencji edukacyjnych i wychowawczych dotyczących zjawiska seksualizacji oparte jest na ideach rozwoju i jego wspierania wyrażonych w pracach L.S. Wygotkiego. W szczególności nawiązuje do założeń, zgodnie z którymi edukację cechuje intencja i metodyczność świadomego działania osoby podejmującej rolę wychowawcy, a także umiejętność rozpoznania bieżącej fazy rozwoju jego wychowanka (strefy aktualnego rozwoju) oraz kompetencji, które jest w stanie nabyć z pomocą swojego nauczyciela (strefy najbliższego rozwoju)⁴². Wraz z rozwojem zmieniają się formy uczestnictwa dziecka w relacjach społecznych. Zmiany te obejmują zakres utrzymywanych przez dziecko relacji oraz

⁴² L.S. Wygotki, *Problem wieku rozwojowego*, [w:] *Wybrane prace psychologicznej*, II – *Dzieciństwo i dorastanie*, red. A. Brzezińska, M. Marchow, Poznań 1934/2002, s. 61-90; tegoż, *Educational Psychology*, Florida 1926/1992.

sposób uczestnictwa w nich – od rodzinnych relacji opieki po aktywną partycypację i wspólnotę tworzenia w środowiskach społeczności lokalnych. Zmianom podlega także rozumienie przez dziecko kształtu i mechanizmów relacji społecznych. Potrzeba, aby określane przez wychowawcę cele działania wobec dziecka lub nastolatka uwzględniały specyfikę jego rozwoju społecznego: z jednej strony, potrzebę ochrony przed zjawiskami, z którymi dziecko nie jest w stanie poradzić sobie samodzielnie i które wymagają aktywnego działania osób o większych kompetencjach (wychowawców), z drugiej strony – możliwość wycofania się do roli towarzysza dziecka w jego samodzielnym odnoszeniu się do zjawisk, gdy rozwojowo jest na to gotowe.

Na polu działań wobec zjawiska seksualizacji cele te określone mogą być jako ochrona dzieci i młodzieży przed nieadekwatnymi kulturowo treściami seksualnymi, których to treści dzieci nie są w stanie krytycznie reflektować (np. w przywoływanej już formie tworzenia instytucjonalnych regulacji i monitoringu treści prezentowanych publicznie w środkach masowego przekazu, w celowym doborze materiałów dydaktycznych i wytworów kultury, które takich treści nie zawierają – bajek i filmów, lektur, czasopism). Drugim celem jest budowanie u dziecka/nastolatka umiejętności rozumienia znaczenia treści seksualizujących oraz umiejętności radzenia sobie z nimi. Efektywne działanie na tym polu wymaga rozeznania w kulturowych wzorcach seksualnych (czyli adekwatnej seksualnej socjalizacji) oraz rozumienia mechanizmów i konsekwencji oddziaływania treści seksualizujących, wraz z ich potencjałem pobudzania seksualnego i emocjonalnego, przyciągania uwagi, uruchamiania uproszczonych skojarzeń. Zbudowanie umiejętności reflektowania nad zjawiskiem wydaje się długofalowym zadaniem, które warto realizować z uwzględnieniem prawidłowości rozwojowych (np. gotowości dziecka do różnicowania własnych stanów cielesnych i pobudzeń afektywnych oraz seksualnych, gotowości do rozwinięcia abstrakcyjnego przetwarzania informacji) i uzasadnionego aktywnego wsparcia wychowawczego. Wielość i złożoność kompetencji, które dziecko potrzebuje rozwinąć do radzenia sobie z przekazami seksualizującymi uzasadnia potrzebę ich wspierania w toku wieloetapowej edukacji i wychowania, prowadzonej zgodnie z rytmem opanowywania kolejnych umiejętności. Cele te zakładają budowę kompetencji dziecka dotyczących wprost jego seksualności (np. znajomość kulturowych norm regulujących zachowania seksualne), jak również umiejętności szerszych, z których dziecko korzysta także w tym obszarze (umiejętność rozpoznawania i regulowania własnych pobudzeń, znoszenia frustracji, zabiegania o zaspokojenie potrzeb, rozumienia relacji interpersonalnych).

Rozważania dotyczące celów działań wychowawczych wobec zjawiska seksualizacji, wraz z próbą określenia proporcji działań ochronnych i wyposażania dzieci w narzędzia do samodzielnego radzenia sobie ze zjawiskiem, uruchamiają także refleksje dotyczące opisanej przez R. Rorty'ego socjalizującej i emancypacyjnej funkcji edukacji⁴³. Wychowanie seksualne to obszar, w którym wyraźnie widoczna jest potencjalna konfliktowość tych funkcji, co wynika ze specyfiki ludzkiej seksualności. Z jednej bowiem strony jest ona aspektem funkcjonowania jednostki, jest przymiotem osoby. Z drugiej strony, realizowana jest w głównej mierze w relacjach interpersonalnych, a wiele spośród jej konsekwencji dotyka szerszą grupę społeczną (np. funkcja reprodukcyjna kontaktu seksualnego pojedynczej osoby przyczynić się może do pojawienia się w grupie nowego jej członka). Biorąc pod uwagę długą historię i szeroki zakres społeczno-kulturowego nadawania ram ekspresji seksualnej, szczególnie w formie ją ograniczającej⁴⁴, należy spodziewać się silnego nacisku na wypełnianie socjalizującej funkcji edukacji i wychowania w obszarze seksualności, a więc nacisku na takie wspieranie rozwoju seksualnego jednostki, by funkcjonowała ona w sposób użyteczny społecznie. W tej sytuacji emancypacyjna funkcja edukacji, wraz z jej wspieraniem rozwoju indywidualnego potencjału jednostki, twórczości, eksploracji i podmiotowego samostanowienia, schodzić może na plan dalszy.

Wydaje się, że konfliktowość opisywanych funkcji edukacji seksualnej można także dostrzec w obszarze działań wychowawczych dotyczących zjawiska seksualizacji. Pojawia się bowiem z tym kontekście pytanie, jak wspierać rozwój dziecka i nastolatka dotyczący zjawiska, którego istota polega na proponowaniu odmiennego niż zastany w grupie społecznej sposobu nadawania znaczeń seksualnych. Z punktu widzenia grupy społecznej, odmienność ta widziana może być jako niebezpieczna dla zastanego porządku, zatem wymagająca wzmocnienia działań socjalizacyjnych wobec członków grupy, którzy działaliby na rzecz podtrzymania dotychczasowych norm. Pozostaje w tym miejscu wątpliwość, na ile działania wychowawcze dotyczące tak określonego zjawiska mają szansę realizować także funkcję emancypacyjną, wraz z jej wspieraniem podmiotowego wpływu jednostki na konstrukcję własnych relacji i zachowań seksualnych, możliwości samostanowienia i autokreacji, czerpania przyjemności i satysfakcji oraz, w kon-

---

⁴³ R. Rorty, *Edukacja i wyzwania ponowoczesności*, [w:] *Spory o edukację. Dylematy i kontrowersje we współczesnych pedagogiach*, red. Z. Kwieciński, L. Witkowski, Warszawa 1993, s. 96-102.

⁴⁴ M. Foucault, *Historii seksualności*; A. Giddens, *Przemiany intymności: seksualność, miłość i erotyzm*.

taktach interpersonalnych, oddziaływania na rzeczywistość zewnętrzną⁴⁵. Zagadnienie to jawi się jako istotne także w kontekście wiedzy o społecznych nierównościach dotyczących możliwości realizacji seksualnej oraz socjalizacji do tych nierówności, np. w formie tzw. podwójnego standardu wymagań seksualnej powściągliwości – innej dla dziewcząt/kobiet i chłopców/mężczyzn⁴⁶. Przyjmując interpretację zjawiska seksualizacji dziewcząt i kobiet w kontekście emancypacyjnym – „odzyskiwania dostępu” do własnej seksualności oraz jej publicznej „widzialności”⁴⁷, wychowawcze mu przeciwdziałanie stać się może działaniem na rzecz utrzymania owych nierówności. Rozstrzygnięcia zasygnalizowanej w tym miejscu wątpliwości wydają się sporym wyzwaniem dla nauczycieli i wychowawców, reflektujących nad celami i efektami podejmowanych działań wobec jednostki oraz jej społecznej grupy odniesienia.

Zakres i rola działań edukacyjnych w kontekście współczesnej rzeczywistości społecznej

Prowadzone w tym miejscu rozważania wymagają podjęcia refleksji w jeszcze jednym obszarze – specyfiki współczesnej rzeczywistości społecznej. Istotnym jej elementem jest rewolucyjny wręcz rozwój mass mediów oraz wynikające z tego zwiększanie dostępności do informacji, niemożliwych obecnie do krytycznego przetworzenia przez przeciętnego odbiorcę. Media pośredniczą w procesie wymiany informacji i tym samym współuczestniczą w tworzeniu oraz rozprzestrzenianiu postaw społecznych, także tych związanych z seksualnością. Prezentując określony wizerunek osób (np. dzieci i młodzieży, dziewczynek i chłopców) oraz relacji interpersonalnych oddziałują na obyczaje i normy związane z budowaniem wizerunku, atrakcyjności, czy wzorców interakcji. Oddziaływanie to jest wpływem intensywnym, choćby ze względu na ilość czasu spędzanego na odbiorze informacji medialnych, także przez młodych odbiorców⁴⁸. Ta intensywność

---

⁴⁵ Uwagi dotyczące edukacji seksualnej w kontekście poruszania zagadnień przyjemności i satysfakcji seksualnej wyraził np. R. Ingham, *'We didn't cover that at school': education against pleasure or education for pleasure?* Sex Education, 2005, 5, 4, s. 375-388.

⁴⁶ J. Bancroft, *Seksualność człowieka*.

⁴⁷ Por. wcześniejsze rozważania definicyjne nawiązujące do uwag: S. Aapola, M. Gonick, A. Harris, *Young Femininity*; R. Gill, *The Sexualisation of Culture?*; K. Lerum, S.L. Dworkin, *"Bad Girls Rule": An Interdisciplinary Feminist Commentary*; B. McNair, *Porno? Chic!: how pornography changed the world*.

⁴⁸ Zgodnie z wynikami badań zrealizowanymi przez Interactive Research Center na zlecenie Da Vinci Learning na przełomie marca i kwietnia 2012 roku, 95,1% polskich dzieci ogląda

oddziaływania wzmocniana jest przez dynamiczne zmiany formy interakcji społecznych związane z dostępem do nowoczesnych technologii: telefonią komórkową zintegrowaną z dostępem do Internetu, rozwojem takich globalnych mediów społecznościowych, jak na przykład wykorzystywane powszechnie w Polsce Facebook, Twitter, czy Instagram. W efekcie tych przemian korzystanie z mediów i uczestnictwo w relacjach społecznych zyskało nową formę, także wśród dzieci i młodzieży, gdzie dotychczasowe rozróżnienie na świat wirtualny i realny przestaje być użytecznym konstruktem⁴⁹.

Realny świat (najbliższe otoczenie dziecka, przyjaźnie, zabawy, gry) zdaje się być wypierany przez rzeczywistość medialną, która w świadomości współczesnych dzieci zaczyna zajmować coraz większe obszary⁵⁰.

Inną istotną kwestią jest zmiana pozycji społecznej dziecka we współczesnych społeczeństwach. Poza toczącą się na przestrzeni drugiej połowy XIX i przez XX wiek intensywną zmianą związaną z rozwojem idei praw dziecka jako pełnoprawnego obywatela grupy społecznej⁵¹, do zmian tych na przestrzeni ostatnich dwudziestu lat należy także skierowanie uwagi na dziecko przez środki masowego przekazu. W efekcie powstało szereg stacji, programów, audycji, stron internetowych przeznaczonych dla dzieci i młodzieży jako podstawowych odbiorców. Dziecku udostępniona została także, dotychczas zarezerwowana dla dorosłych, rola konsumenta: tworzone są linie produktów dla dzieci (innych niż zabawki, np. kosmetyków, urządzeń), dzieci włączane są w proces podejmowania decyzji dotyczących zakupów, co związane jest z kierowaniem doń strategii marketingowych i reklamy, z całym bagażem mechanizmów i zasad nimi rządzących⁵².

Zasygnalizowane zmiany społecznej sytuacji dziecka stanowią zatem kolejny obszar wart refleksji w kontekście interwencji dotyczącej zjawiska seksualizacji, tym bardziej że znacząca liczba zseksualizowanych treści obecna

---

telewizję każdego dnia, z czego 60,5% dzieci robi to przynajmniej przez kilka godzin dziennie (<http://www.ircenter.com/czy-telewizja-jest-dla-dzieci/>).

⁴⁹ Korzystaniu przez dzieci i młodzież z Internetu poświęcony został m.in. odrębny numer kwartalnika: „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, pt. *Młodzież online. Między profilaktyką zagrożeń a budowaniem potencjału* (2013, vol. 12, nr 1) wydawany przez Fundację Dzieci Niczyje.

⁵⁰ Dąbrowska, za: Sanecka http://www.kmt.uksw.edu.pl/media/pdf/kmt_2013_13_Sanecka.pdf

⁵¹ Np. E. Karska (red.), *Prawa dziecka w prawie międzynarodowym*, Warszawa 2014.

⁵² A. Jasielska, R.A. Maksymiuk, *Dorośli reklamują, dzieci kupują. Kindermarketing i psychologia*, Warszawa 2010; M. Kaczmarczyk, *Dzieci w reklamie*, Studia Edukacyjne, 2013, 24; T. Ożóg, *Dziecko – idealnym konsumentem? O nowym statusie najmłodszych i problemach wychowania w warunkach kultury konsumpcyjnej*, [w:] *Dziecko a zagrożenia współczesnego świata*, red. S. Guz, Lublin 2008.

jest właśnie w przekazach medialnych. Dostępność dla dzieci i młodzieży nowych narzędzi technicznych, a także zmiana społecznej pozycji młodych osób na nową, o większych możliwościach wpływu stanowi wyzwanie nie tylko dla nich samych, ale także dla opiekunów i wychowawców. Zmiany te bowiem odbywają się w sposób na tyle dynamiczny, że widoczne są wyraźne w tym względzie różnice doświadczeń pokoleniowych. Ograniczone są zatem możliwości sięgania przez dorosłych do własnych doświadczeń i wzorców w toku prowadzenia przez nich edukacji i wychowania. Wobec nowych form zachowań dzieci i młodzieży wykorzystujących współczesne technologie nauczyciel i wychowawca może przeżywać poczucie zagubienia i bezradności. Wśród zachowań tych znajdują się także, istotne z punktu widzenia prowadzonych w tym miejscu rozważań, zachowania związane z seksualnością, takie jak np. *sexting*⁵³.

Wychodząc od przyjętej powyżej definicji pojęcia seksualizacji, a także założeń holistycznego modelu seksualności uznajemy, że działania wychowawcze i edukacyjne dotyczące tego obszaru winny być realizowane wielotorowo. Po pierwsze, jako element edukacji i wychowania seksualnego, realizowanego z uwzględnieniem wiedzy o prawidłowościach rozwoju seksualnego w cyklu całego życia człowieka oraz o jej zróżnicowanych, także społeczno-kulturowych uwarunkowaniach. Uznanie seksualności za ważny i jednocześnie jeden z wielu aspektów kondycji ludzkiej, pozostający w ścisłym związku z innymi obszarami funkcjonowania: fizycznością (cielesnością), emocjonalnością, intelektem, duchowością oraz relacjami społecznymi stanowi bazę dla dostarczania wiedzy i budowania kompetencji w sposób stopniowy, zharmonizowany z innymi obszarami rozwoju. Po drugie, uznanie, że seksualność nie jest odrębną sferą funkcjonowania człowieka, a rozwój seksualny odbywa się w powiązaniu z innymi sferami, prowadzi do wniosku o potrzebie włączania działań uwzględniających pośredni wpływ na seksualność, np. w formie edukacji konsumenckiej czy medialnej⁵⁴. Wydaje się, że istotną kwestią jest również budowanie u (z?) dzieci i młodzieży umiejętności refleksyjnego uczestnictwa we własnej grupie społecznej, w tym także nabywania od wczesnych etapów rozwoju umiejętności krytycznego myślenia. Działania tego rodzaju wydają się dawać szansę na opisanie przez M. Lipmana *intellectual empowerment*, a więc zdobycie możliwości i mocy intelektualnego opracowania pojęć i zjawisk, także tych zależ-

⁵³ Ł. Wojtasik, *Seksting wśród dzieci i młodzieży*, Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 2014, 13, 2, s. 79-98; Sz. Wójcik, K. Makaruk, *Seksting wśród polskiej młodzieży. Wyniki badania ilościowego*, Warszawa 2014.

⁵⁴ A. Jasielska, R.A. Maksymiuk, *Dorośli reklamują, dzieci kupują*; Por. także: S. Grzelak, *Seksualizacja w przestrzeni publicznej i jej wpływ na młodzież*, Świat Problemów, 2013, 6.

nych od kontekstu, jak na przykład współczesne zjawiska społeczne⁵⁵. Umiejętność świadomego, krytycznego i twórczego analizowania zjawisk przez jednostkę oraz gotowości do dialogu z innymi wydaje się szansą kształtowania własnego doświadczenia i budowy rzeczywistości społecznej, także w kontekście tak złożonych zjawisk jak seksualizacja.

Zakończenie

Podejmowanie oddziaływań wychowawczych i edukacyjnych w obszarze zjawiska seksualizacji jest zadaniem będącym sporym wyzwaniem dla nauczycieli i wychowawców, co wynika zarówno ze złożoności oraz niewystarczającej konceptualizacji samego zjawiska, jak i specyfiki działania w obszarze podlegającym silnym społecznym uwarunkowaniom. Niniejszy artykuł miał w swoim założeniu zasygnalizować zarówno tę złożoność, jak i obszary wymagające poszukiwania dalszych rozwiązań.

Na zakończenie prowadzonych rozważań warto wspomnieć o jeszcze jednej kwestii. Analizy dotyczące zagadnienia seksualizacji w dużym stopniu podlegają dyskursom normatywnym i politycznym, co widoczne jest zarówno w publicystyce, jak i rozważaniach akademickich⁵⁶. Z tego powodu wydaje się istotne, by poddawać je także szerszemu oglądowi socjologii nauki, szczególnie zaś związków wiedzy i poglądów potocznych oraz wytwarzania wiedzy naukowej w określonym kontekście historycznym i kulturowym⁵⁷. W obszarze tym szczególne znaczenie ma budowanie przejrzystej narracji i argumentacji naukowej. Przystawiane rozwiązania i stanowiska, autorskie, w wielu wypadkach robocze i tymczasowe, warto, naszym zdaniem, opisywać jako powstałe na podstawie jasno zadeklarowanych założeń, ze wskazaniem na pytania, przesłanki i przyjęte rozwiązania. Warto również w tych rozważaniach sygnalizować obszary trudne do rozwiązania i dyskusyjne. Seksualność i jej zmiany, a także zjawiska lokujące się na gra-

---

⁵⁵ M. Lipman, *Critical Thinking – What Can It Be?* Education Leadership, 1988 September, s. 38-43.

⁵⁶ Por. M.J. Kehily, *Contextualising the sexualisation of girls debate: innocence, experience and young female sexuality*, Gender and Education, 2012, 24, 3, s. 255-268; M. Coy, M. Garner, *Definitions, discourses and dilemmas: policy and academic engagement with the sexualisation of popular culture*, Gender and Education, 2012, 24, 3, s. 285-301; C. Smith, F. Attwood, *Lamenting sexualization: research, rhetoric and the story of young people's 'sexualization' in the UK Home Office review*, Sex Education, 2011, 11, 3, s. 327-337.

⁵⁷ L. Fleck, *Powstanie i rozwój faktu naukowego. Wprowadzenie do nauki o stylu myślowym i kolektywie myślowym*, Lublin 1986; tegoż, *Psychosocjologia poznania naukowego*, Lublin 2006; K. Gergen, *The social constructionist movement in modern psychology*, American Psychologist, 1985, 40, 3, s. 266-275.

nicy społecznych norm, takie jak seksualizacja, wymagają szczególnego wśród dyskutantów wglądu i uważności na motywacje, własne stany emocjonalne i potoczne koncepcje natury ludzkiej⁵⁸. Jesteśmy przekonane, że uważność ta zwiększa szansę na użyteczne rozwiązania koncepcyjne, a także – w praktyce edukacyjnej i wychowawczej – na działania kierowane przede wszystkim ku potrzebom rozwojowym wychowanka, nie zaś potrzebom i stanom dorosłych wychowawców.

BIBLIOGRAFIA

- Aapola S., Gonick M., Harris A., *Young Femininity: Girlhood, Power and Social Change*, Palgrave MacMillan, Hampshire UK 2005.
- American Psychological Association. Raport na temat seksualizacji dziewcząt, [w:] *Odebrana niewinność. O seksualizacji kobiet i dziewcząt we współczesnej kulturze. Raporty*, red. Stowarzyszenie Twoja Sprawa, Warszawa 2010/2013.
- Bailey R., *Letting children be children – report of an independent review of the commercialisation and sexualisation of childhood*, Department of Education, London 2011.
- Bailey R., *Pozwólmy dzieciom być dziećmi. Niezależny raport na temat komercjalizacji i seksualizacji dzieciństwa*, [w:] *Odebrana niewinność. O seksualizacji kobiet i dziewcząt we współczesnej kulturze. Raporty*, red. Stowarzyszenie Twoja Sprawa, Warszawa 2013.
- Bancroft J., *Seksualność człowieka*, Elsevier Urban & Partner, Wrocław 2013.
- Beisert M., *Seksualność dziecka w perspektywie współczesnej. Kierunki i treść przemian*. Wykład wygłoszony w ramach Podyplomowego Studium Pomocy Psychologicznej w Dziedzinie Seksuologii, Instytut Psychologii, Poznań 2013.
- Bieńko M., *Seksualizacja dzieciństwa w kulturze popularnej*, [w:] *Wychowanie seksualne, czyli skąd się bierze bocian? O wpływie rodziny, rówieśników, szkoły i mediów na rozwój i funkcjonowanie seksualne dzieci i młodzieży*, red. E. Dziadosz, Publikacja pokonferencyjna, Pracownia DTP i Grafiki, Kraków 2013.
- Blonna R., Levitan J., *Healthy Sexuality*, Cole, Brooks 2005.
- Bogunia-Borowska M., *Infantylizacja kulturowa. Adolescencja dzieci oraz infantylizacja dorosłych*, [w:] *Dziecko w świecie mediów i konsumpcji*, red. M. Bogunia-Borowska, Wydawnictwo UJ, Kraków 2006.
- Brzezińska A.I., *Jak myślimy o rozwoju człowieka?* [w:] *Portrety psychologiczne człowieka*, red. A.I. Brzezińska, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Buckingham D., Willett R., Bragg S., Russell R., *Sexualised goods aimed at children: a report to the Scottish Parliament Equal Opportunities Committee*, Scottish Parliament Equal Opportunities Committee, Edinburgh, UK 2010.
- Chodecka A., Zielona-Jenek M., *Jestem dziewczynką – jestem chłopcem. Wspieranie rozwoju seksualnego dzieci*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010.
- Commissioner for Children and Young People, *Literature review: The sexualisation of children*, Western Australia 2012.

⁵⁸ W. Łukaszewski, *Psychologiczne koncepcje człowieka*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. I, red. J. Strelau, Gdańsk 2000, s. 67-92.

- Coy M., Garner M., *Definitions, discourses and dilemmas: policy and academic engagement with the sexualisation of popular culture*, Gender and Education, 2012, 24, 3.
- DCSF, *The impact of the commercial world on children's wellbeing*, London 2009.
- Drosik A., *Rozebrać się, by wygrać, czyli seksualizacja kampanii wyborczej*, [w:] *Antynomie polityczności. Artykuły, eseje i szkice dedykowane Profesor Barbarze Goli*, red. L. Rubisz, K. Minkner, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2013.
- Drozdowski K., *Wypowiedzi podczas dyskusji panelowej: Seksualizacja w Polsce – możliwe scenariusze. Jak promować odpowiedzialny biznes, odpowiedzialne media, odpowiedzialną reklamę?* Konferencja: „Odebrana niewinność – seksualizacja kobiet i dziewcząt w mediach i reklamie – przyczyny, skutki, możliwe scenariusze”, Warszawa, 19.03.2013, organizator: Stowarzyszenie Twoja Sprawa.
- Durham M.G., *Efekt Lolity. Wizerunek nastolatek we współczesnych mediach i jak sobie z nim radzić*, Prószyński Media, Warszawa 2010.
- Dyżurnet.pl, *NASK, Raport 2014*, Warszawa 2014.
- Fleck L., *Powstanie i rozwój faktu naukowego. Wprowadzenie do nauki o stylu myślowym i kolektywie myślowym*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin 1986.
- Fleck L., *Psychosocjologia poznania naukowego*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006.
- Foucault M., *Historii seksualności*, Spółdzielnia Wydawnicza Czytelnik, Warszawa 1995.
- Gagnon J.H., *The interpretation of desire. Essays in the Study of Sexuality*, University of Chicago Press, Chicago 2004.
- Gergen K., *The social constructionist movement in modern psychology*, American Psychologist, 1985, 40, 3.
- Giddens A., *Przemiany intymności: seksualność, miłość i erotyzm we współczesnych społeczeństwach*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Gill R., *The Sexualisation of Culture?* Social and Personality Psychology Compass, 2012, 6/7.
- Grzelak S., *Seksualizacja w przestrzeni publicznej i jej wpływ na młodzież*, Świat Problemów, 2013, 6.
- Ingham R., *'We didn't cover that at school': education against pleasure or education for pleasure?* Sex Education, 2005, 5, 4.
- Jackson S., Vares T., *'Too many bad role models for us girls': Girls, female pop celebrities and 'sexualization'*, Sexualities, 2015, 18.
- Jasielska A., Maksymiuk R.A., *Dorośli reklamują, dzieci kupują. Kindermarketing i psychologia*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2010.
- Kaczmarczyk M., *Dzieci w reklamie*, Studia Edukacyjne, 2013, 24.
- Karska E. (red.), *Prawa dziecka w prawie międzynarodowym*, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2014.
- Kehily M.J., *Contextualising the sexualisation of girls debate: innocence, experience and young female sexuality*, Gender and Education, 2012, 24, 3.
- Kelly L., *A conducive context: Trafficking of persons in central Asia*, [w:] *Human trafficking*, red. M. Lee, Willan Publishing, Cullompton 2007.
- Kendall-Tackett K.A., Williams L.M., Finkelhor D., *Impact of sexual abuse on children: A review and synthesis of recent empirical studies*, Psychological Bulletin, 1993, 113.
- Kokoszka A., *Zaburzenia nerwicowe – postępowanie w ogólnej praktyce lekarskiej*, Wyd. II, Medycyna Praktyczna, Kraków 2004.
- La Nauze A., Rush E., *Corporate Paedophilia: Sexualisation of children in the media*, The Australia Institute, 2006.

- Lerum K., Dworkin S.L., "Bad Girls Rule": An Interdisciplinary Feminist Commentary on the Report of the APA Task Force on the Sexualization of Girls, *Journal of Sex Research*, 2009, 46, 4.
- Lewinson J., *Słownik seksualizmów polskich*, Książka i Wiedza, Warszawa 1999.
- Lipman M., *Critical Thinking – What Can It Be?* Education Leadership, 1988 September.
- Łukaszewski W., *Psychologiczne koncepcje człowieka*, [w:] *Psychologia. Podręcznik akademicki*, t. I, red. J. Strelau, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2000.
- McNair B., *Seks, demokratyzacja pożądania i media, czyli kultura obnażania*, przekł. Ewa Klekot, Warszawskie Wydawnictwo Literackie, Warszawa 2004.
- McNair B., *Porno? Chic!: how pornography changed the world and made it a better place*, Routledge, London 2013.
- McRobbie A., *Pornographic permutations*, *Communications*, 2008, 11, 3.
- McRobbie A., *The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change*, Sage Publications, London 2009.
- Ożóg T., *Dziecko – idealnym konsumentem? O nowym statusie najmłodszych i problemach wychowania w warunkach kultury konsumpcyjnej*, [w:] *Dziecko a zagrożenia współczesnego świata*, red. S. Guz, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2008.
- Paasonen S., Nikunen K., Saarenmaa L., *Pornification: sex and sexuality in media culture*, University of Michigan, Berg 2007.
- Papadopoulos L., *Sexualization of Young People Review*, Home Office Publication, London 2010.
- Przetacznik-Gierowska M., Tyszkowa M., *Psychologia rozwoju człowieka*, PWN, Warszawa 2000.
- Rorty R., *Edukacja i wyzwania ponowoczesności*, [w:] *Spory o edukację. Dylematy i kontrowersje we współczesnych pedagogiach*, red. Z. Kwieciński, L. Witkowski, Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa 1993.
- Sewerynik J., *Prawne aspekty zjawiska seksualizacji kobiet w reklamie*, Materiał pobrany 22.05.2015.
- Simon W., Gagnon J., *Psychosexual Development*, Society, 1998, 35, 2.
- Smith C., Attwood F., *Lamenting sexualization: research, rhetoric and the story of young people's 'sexualization' in the UK Home Office review*, *Sex Education*, 2011, 11, 3.
- Stadnik K., Wójtewicz A., *Anielice czy diablice? Dziewczęta w szponach seksualizacji i agresji w perspektywie socjologicznej*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2009.
- Terry J., *An American Obsession. Science, Medicine, and Homosexuality in Modern Society*, University of Chicago Press, Chicago 1999.
- Thompson K., *Because looks can be deceiving: media alarm and the sexualisation of childhood – do we know what we mean?* *Journal of Gender Studies*, 2010, 19, 4.
- Trawińska M., *Wychowanie prorodzinne i seksualne w szkole polskiej*, Streszczenie raportu (Mały Raport 1994/1995), [w:] *Zagadnienia prorodzinnej edukacji seksuologicznej i profilaktyki HIV/AIDS*, red. J. Rzepka, Agat, Katowice 1994.
- Trojanowska P., *Seksualizacja dzieci i młodzieży – przyczyny, przejawy, konsekwencje i propozycje przeciwdziałania*, *Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 2014, 13(2).
- Vygotsky L.S., *Educational Psychology*, St. Lucie Press, Florida 1926/1992.
- Walter N., *Żywe lalki. Powrót seksizmu*, Wydawnictwo Czarna Owca, Warszawa 2012.
- WHO *Key conceptual elements of sexual health*, 2006, http://www.who.int/reproductivehealth/topics/sexual_health/en/ [dostęp: 23.05.2015].
- William S., Gagnon J., *Psychosexual development*, Society, 1998, 35, 2.

- Wojtasik Ł., *Seksting wśród dzieci i młodzieży*, Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka, 2014, 13, 2.
- Wójcik Sz., Makaruk K., *Seksting wśród polskiej młodzieży. Wyniki badania ilościowego*, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa 2014.
- Wygotcki L.S., *Problem wieku rozwojowego*, [w:] *Wybrane prace psychologiczne, II – Dzieciństwo i dorastanie*, red. A. Brzezińska, M. Marchow, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 1934/2002.